

## مجموعه کلامی ابن العودی نسخه کتابخانه بادلیان در انگلستان

ابوالفضل حافظیان بابلی

### اشاره

در اصطلاح نسخه‌شناسان "مجموعه" به نسخه‌ای گفته می‌شود که بیشتر از یک کتاب یا رساله را در بر داشته باشد. گاهی برخی از مجموعه‌ها شامل دهها رساله و فایده‌اند که شناسایی و تفکیک آن‌ها مستلزم صرف وقت و دقت فراوان است. وجود رساله‌های منحصر به فرد در موضوعات مهم و قدمت نسخه و کتابت آن به دست دانشمندان بزرگ از وجوه امتیاز مجموعه‌ها به شمار می‌رود. در این مقال درصدد شناسایی مجموعه‌ای نفیس هستیم که رساله‌ها و فواید مندرج در آن، نوعاً در کلام شیعی است و به دست دانشمندی آشنا با مباحث کلامی در نیمه نخست سده هشتم هجری کتابت شده است. این مجموعه مورد توجه عده‌ای از محققان قرار گرفته و چاپ عکسی این‌گونه نسخه‌ها، خدمتی شایسته به عالم علم و پژوهش به شمار می‌رود.

### مجموعه کلامی ابن العودی

مجموعه ارزنده و بسیار مهمی است شامل رساله‌ها و فایده‌های متعدّد که احمد بن حسین بن ابی‌القاسم بن حسین بن محمد بن عودی اسدی حلی در بین سالهای ۷۴۰ تا ۷۴۲ ق به خط خود گردآورده و عقاید خود را نیز در آخر نسخه آورده است. نسخه مورد بحث در کتابخانه بادلیان در آکسفورد انگلستان به شماره (E. ۱۵۷) ۶۴F نگهداری می‌شود و تصویری از آن در کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی به شماره ۱۱۰۴ موجود است.

تصویری از این نسخه در اختیار مرحوم استاد سیدعبدالعزیز طباطبایی (ره) بوده و لیستی از عناوین رساله‌های مجموعه را در ابتدای تصویر درج کرده است. (نک: المحقق الطباطبائی فی ذکراه السنویة الاولى ۱۴۸۳/۳)

همچنین تصویر نسخه در اختیار دکتر سیدحسین مدرسی طباطبایی بوده و دو رساله از آنرا تصحیح و در میراث اسلامی ایران (دفتر اول، صص ۱۵۷-۱۷۴) به چاپ رسانده و در مقدمه تحقیق، رساله‌های این مجموعه را به اجمال معرفی کرده است. عناوین رساله‌ها و فایده‌ها:

### ۱- انقاذ البشر من الجبر و القدر (برگ ۱-۱۲) (کلام - عربی)

از: سیدشریف مرتضی علم‌الهدی ابوالقاسم علی بن حسین موسوی بغدادی (۴۳۶ق)  
این رساله بارها در نجف، بغداد، قاهره، قم و بیروت به چاپ رسیده است.  
منابع: الدررعیه ۴۰/۱۲؛ معجم التراث الکلامی ۵۱۲/۱-۵۱۳.  
آغاز نسخه افتاده است.

آغاز نسخه: وکل یدعی ان ماذهب الیه من ذلک و انتحلّه هو دین‌الله و دین رسوله و معلوم عندکل عاقل ان ذلک کله علی اختلاف لایجوز ان یکون حقاً.  
انجام: و ما أشبه هذا من الحدیث أكثر من ان یحصی. تمت الرسالة ...

### ۲- جواب سؤال حجاج بن یوسف الثقفی عن القضاء و القدر (برگ ۱۲-۱۳)

(کلام - عربی)

فایده کوتاهی است در سؤال حجاج بن یوسف ثقفی درباره قضا و قدر که به صورت مکتوب از ابوالحسن بصری، واصل بن عطا، عامر شعبی و عمرو بن عبید پرسید و هر یک از آنان با استناد به کلامی از کلمات امیرالمؤمنین امام علی (ع) پاسخ‌های مختصری ارائه کردند. نسخه‌ای از رساله فی القدر حسن بصری در کتابخانه دانشگاه تهران به شماره ۱۰۲۲ نگهداری می‌شود.<sup>۱</sup>  
آغاز: روی ان الحجاج بن یوسف الثقفی کتب الی ابی‌الحسن (ناخوانا) الحسین البصری و الی واصل بن عطا و الی عامر الشعبی و الی عمرو بن عبید سألهم عن القضاء و القدر فأجابهم أحدهم لا اعرف فیه الا مقاله علی (ع).

### ۳- فرق الشیعه (برگ ۱۳-۵۵) (ملل و نحل - عربی)

از: ابومحمدحسن بن موسی نوبختی (هـ ۳۱۰ق)

این کتاب با تصحیح مرحوم سیدمحمدصادق بحرالعلوم در نجف به سال ۱۳۵۵ق بوسیله مکتبه مرتضویه به چاپ رسیده است.

۱. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه دانشگاه تهران، ۳۱۶/۳-۳۱۸: میراث شهاب، شماره ۴۴، ص ۲۵۵-۲۵۷.

نک: الذریعه ۱۶/۱۷۹.

أغاز: بسمله. و بالله التوفيق و العون و الثقة اما بعد فان فرق الامة كلها المتشعبة و غيرها اختلف في الامامة في كل عصر.  
انجام: و الامام عندهم جعفر بن علی علی هذا التأويل ضرورة و علی هذه الأخبار و المعانی التي و صفناها. و الحمد لله رب العالمين ... .

#### ۴- معدن الجواهر و رياضة الخواطر (برگ ۵۵-۸۷) (آداب - عربی)

از: ابوالفتح محمد بن علی کراچکی (۴۳۵ق)

جدیدترین چاپ این اثر بوسیله انتشارات دلیل ما در سال ۱۴۲۲ق با تحقیق آقای دکتر علی رضا هزار منتشر شده است.

نک: الذریعه ۲۱/۲۲۱.

أغاز: بسمله... قال الشيخ ابوالفتح... الحمد لله ولي الكرم و مولى النعم و فاتق الأذهان لظهار الحكم و مطلق الألسن بأنواع الكلم.  
انجام: لوجدوا فيما اوردناه كفاية لمن اقتصد. و الحمد لله ... .

#### ۵- النكت في مقدمات الاصول (برگ ۸۸-۹۲) (كلام - عربی)

از: شيخ مفيد محمد بن محمد بن نعمان عكبرى (۴۱۳ق)

برای آشنایی با این رساله نک: فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، ج ۳۱، ص ۲۳۹-۲۴۲؛ الشیخ المفید و عطاؤه الفکری الخالد، ص ۱۴۸-۱۴۹؛ مقدمه استاد سید محمد رضا جلالی بر النکت فی مقدمات الاصول، چاپ شده ضمن آثار شیخ مفید.  
نام رساله و مؤلف در این نسخه چنین است: "کتاب النکت فی مقدمات الاصول من املاء الشیخ الأجل المفید ابی عبدالله محمد بن محمد بن نعمان الحارثی".  
أغاز: بسمله... اما بعد فان أكثر الموحدين افتتحوا كلامهم في ارشاد المبتدئين بالقول في اول فرائض الله تعالى على عباده المكلفين.

انجام: و ليس في القطع في الجملة على عفو عن مبهم لايعرف عينا قطعا على ماكان الوقف فيه من الأعيان، تم الكتاب.

#### ۶- مسألة تحريم الفقاع (برگ ۹۲-۹۷) (فقه - عربی)

از: شيخ طوسی محمد بن حسن (۴۶۰ق)

در الرسائل العشر شیخ طوسی بوسیله انتشارات جامعه مدرسین در قم به چاپ رسیده است.  
نام رساله در نسخه حاضر چنین آمده است: "مسألة في تحريم الفقاع املاء سيدنا الشيخ الاجل ابی جعفر محمد بن الحسن بن علی الطوسی رحمة الله".

آغاز: بسمله. الحمد لله رب العالمين و الصلاة على خير خلقه محمد و آله الطاهرين الذين أذهب الله عنهم الرجس و طهرهم تطهيرا. اجرت مسألة بالحضرة العادلة القاهرة المنصورة. انجم: و حسن النياية عنها بمنه و قدرته و صلى الله على سيدنا محمد النبي و آله الطاهرين.

#### ۷- (رسالة فى العقائد) (برگ ۹۷-۹۸) (عربى)

از: شيخ على بن طاهر صورى.

رساله بسيار کوتاهى است در بيان عقايد اماميه. در نسخه چنين معرفى شده است: عقيدة مبارك الابتداء حميدة الانتهاء نقلت عن الشيخ على بن طاهر الصورى قدس الله روحه و نور ضريحه بمحمد و آله الطاهرين.

آغاز: بسمله... اعلم ان معرفة الله تعالى واجبة لأن الانسان اذا عرف الله تعالى كان أقرب الى طاعته و أبعد من معصيته والله تعالى لا يعرف بالضرورة و لا بالمشاهدة و لا بالخبر و لا بالتقليد بل يعرف بالنظر. انجم: ابوابه تسعة من ولده تاسعهم قائمهم صلى الله عليهم أجمعين، و هذه جملة كافية فيما وضعت له ادنى ما يحرى، و الحمد لله وحده و صلى الله على سيدنا محمد و آله الطيبين الطاهرين وسلم عليهم تسليما.

#### ۸- (جواب السؤال عن إثبات المعدوم) (برگ ۹۹-۱۰۰) (كلام - عربى)

از: محقق حلى جعفر بن حسن (۶۷۶ق)

رساله کوتاهى است در پاسخ به سؤالاتى درباره اثبات معدوم. حسين بن ابى القاسم عودى رديه‌اى بر اين رساله نگاشته که در ردیف بعدى معرفى مى‌شود. متن رساله همراه با رديه عودى در ميراث اسلامى / ايران دفتر اول، صص ۱۵۷-۱۷۴ به کوشش دکتر سيدحسين مدرسى طباطبايى با عنوان "مفروضه اى در مسأله شىئيت معدوم" به چاپ رسیده است. در الذريعة (ج ۵، ص ۱۸۲) جواب السؤال عن اثبات المعدوم از محقق کرکى (۹۴۰ق) دانسته شده و "الرد على جواب المحقق کرکى" از معاصرش! شرف‌الدين ابى عبدالله حسين بن ابى القاسم عودى اسدى حلى در الذريعة (ج ۱، ص ۱۹۲) معرفى شده است و در طبقات اعلام الشيعة (قرن ۱۰، ص ۶۹) حسين عودى از علمای شيعه در قرن دهم هجرى درج شده و اين مطلب به کتاب حياة المحقق الكركى و آثاره (ج ۲، ص ۶۰۶ و ۳۹۵) نیز راه یافته است. چنانکه گذشت اين رساله از محقق حلى است و تاريخ کتابت اين نسخه ۷۴۰ق است و نمى‌تواند از محقق کرکى باشد.

آغاز: بسمله. ماتقول السادة الفقهاء ائمة الدين و هداة المسلمين فى اثبات المعدوم هل هو حق أم لا؟ و المعتقد لذلك هل يحكم عليه بالكفر او الفسق؟ و هل يجوز أن يعطى شيئا من الزكاة أم لا؟ و ان اعطى شيئا هل تبرى ذمة المعطى له أم لا؟ الجواب قال الشيخ نجم‌الدين ابوالقاسم جعفر بن سعيد رحمه الله: قبل بيان ماتضمنه السؤال ينبغى أن يقرر عقيدة المثبت للمعدوم ثم يبين حقها و باطلها.

انجام: و لا يجوز ان يقدح فيه بفسوق و لا غيره لاجل اعتقاد المعلوم والله أعلم بالصواب. والحمد لله وحده.

### ۹- [الرد على المحقق الحلى] (برگ ۱۰۰-۱۰۴) (كلام - عربى)

از: شرف الدين ابو عبدالله حسين بن ابى القاسم بن حسين بن محمد عودى اسدى حلى  
 رديه‌اى است بر رساله جوايبه محقق حلى در مسأله اثبات المعلوم - كه در رديف قبل گذشت -  
 اين رديه همراه با متن رساله در ميراث اسلامى / ايران، دفتر اول، ص ۱۵۷-۱۷۴ به چاپ رسیده است.  
 آغاز: بسمله. قال الشيخ الامام العالم الفاضل الكامل المتقن المحقق المفنن العلامة  
 شرف الدين ابو عبدالله الحسين بن ابى القاسم بن الحسين بن محمد العودى الأسدى الحلى عفا الله  
 عنه: وقفت على الجواب الذى أجاب به ابوالقاسم جعفر بن سعيد رحمه الله عن معتقد الاثبات هل هو  
 كافر أو مؤمن، فرأيت قد تخطى الصواب و تعداه و تعاما عن الحق و تناساه، فأحبيت ان أبين فيه  
 غلظه و اكشف للناظرين سقطه ... قوله فى حكاية مذهبهم و تقرير اعتقادهم القدر والعلوم.  
 انجام: و هذا النقض أوردناه على جهة الاختصار، و ان كان قد خرج عن والدى متع الله الكافة  
 بطول بقائه مسألة كبيرة فى المعنى فمن أرادها وقف عليها هناك ذكر فيها جميع ذلك ... النهايات.  
 ۱۰- جواب امام رضا(ع) به مسأله‌اى درباره توحيد (برگ ۱۰۴) (حديث - عربى)  
 به نقل از كافى ثقة الاسلام كلينى.

### ۱۱- (رسالة فى العقائد) (برگ ۱۰۵-۱۰۷) (كلام - عربى)

از: شرف الدين ابو عبدالله حسين بن ابى القاسم بن حسين بن العودى  
 رساله كوتاهى است در بيان اعتقادات اماميه با ذكر ادله به طور اختصار.  
 در اين نسخه از مؤلف چنين تجليل شده است: "الشيخ الامام الفاضل الكامل العلامة شرف الدين  
 ابو عبدالله الحسين بن ابى القاسم بن الحسين بن العودى عفا الله عنه".  
 آغاز: بسمله. تصنيف الشيخ الامام ... معرفة الله تعالى واجبة لوجوب شكره على اصول النعم و  
 لا يطويق الى معرفته الا بالنظر فوجب النظر لوجوب مالم يتم الواجب الا به و النظر هو الفكر.  
 انجام: و السبب فيها الخوف على النفس فمتى ذاك الخوف ظهر والله الموفق للصواب، تمت.  
 ۱۲- مسألة من كلام الشيخ المفيد فى ارادة الله تعالى (برگ ۱۰۷) (كلام - عربى)  
 آغاز: مسألة من كلام الشيخ المفيد رضى الله عنه، لا يخلوا تعالى جده ان يكون مريدا لنفسه  
 أوبارادة و لا يجوز أن يكون مريدا لنفسه لانه لو كان كذلك لوجب أن يكون مريدا للحسن و القبيح.  
 انجام: فثبت أنه مريد مجازا لاحقيقة فتأمل ذلك، تمت المسئلة، والحمد لله وحده.

### ۱۳- جواب مسألة السنان (برگ ۱۰۸) (كلام - عربى)

از: شريف طاهر

در نسخه چنين معرفى شده است: "المسئلة لسان و الجواب للشريف الطاهر".  
 آغاز: بسمله، مسئلة: سألت فقلت من عبدالله من جهة الاسم فقد جهل أكثر مما علم و من  
 عبدالاسم فقد أشرك ... بم.

فكيف أعبد و لمن أعبد و لابد من عبادة؟ الجواب: و بالله التوفيق ان الذى يجب على المكلف  
 عبادته هو المسمى سبحانه لا الاسم و لا الاسم و المعنى و لا من لا يعرفه اذ عبادة الاسم و هو غير المسمى.  
 انجام: فقد قال أميرالمؤمنين(ع) التوحيد ان لا تتوهمه و العدل ان لا تتهمه فهذه جملة كافية  
 فى الجواب و الله الموفق للصواب، والحمدلله رب العالمين.

#### ۱۴ - الباب الحادى عشر (برگ ۱۰۹-۱۱۲) (کلام - عربى)

از: علامه حلى حسن بن يوسف بن مطهر (۷۲۶ق)

منابع: التراث العربى ۱/۳۶۷؛ معجم التراث الكلامى ۲/۷-۱۰.

آغاز: بسمله. الباب الحادى عشر فيما يجب على عامة المكلفين من معرفة اصول الدين، أجمع  
 العلماء كافة على وجوب معرفة الله تعالى.

انجام: و الأمن من الضرر، وليكن هذا آخر ما ذكرناه فى هذا الباب والله الموفق للصواب.

#### ۱۵ - ارجوزة فى نظم الياقوت فى علم الكلام (برگ ۱۱۳-۱۱۹) (عربى)

از: شهابالدين اسماعيل ابن العودى اسدى حلى (قرن ۷ق)

ارجوزه‌اى است در ۳۲۶ بيت در اصول عقايد و امور عامه فلسفه. مرحوم استاد سيّدعبدالعزیز  
 طباطبايى در ابتدای تصوير حاضر اين منظومه را "نظم الياقوت للتوبختى" دانسته ولى در التراث  
 العربى (ج ۱، ص ۱۷۵) در اين مطلب تشكيك شده است. شيخ محمدرضا انصارى قمى اين منظومه  
 را با عنوان "ارجوزه فى شرح الياقوت فى علم الكلام" در دفتر هشتم ميراث اسلامى ايران به چاپ  
 رسانده و در مقدمه درباره اين منظومه و ناظم آن توضيحاتى آورده است.

نسخه ديگرى از اين منظومه در كتابخانه آيتالله مرعشى نجفى به شماره ۲۷۵۴ نگهدارى مى شود.

منابع: اعيان الشيعة ۳/۳۱۹؛ التراث العربى ۱/۱۵۷؛ الذريعة ۱/۴۸۰؛ مرآة الكتب ۱/۲۵۷؛ معجم

اعلام الشيعة ۱/۴۶۶؛ معجم التراث الكلامى ۱/۲۲۱؛ ميراث اسلامى ايران ۱/۱۶۶ و ۸/۵۱۳-۵۳۳.

آغاز:

الى طريق الحق بالتحقيق	الحمدلله على التوفيق
و أزهرت فى الفلك النجوم	حمدا يدوم مابقى الديموم

انجام:

والاعلى عفو الحليم البارى	وما اتكالى عند رؤيا النارى
والغافر الحليم والكريم	فانه الرحمن والرحيم

**۱۶- وصیة (= عقيدة) احمد بن الحسين ابن العودی (برگ ۱۲۰-۱۲۱)**

از: احمد بن حسين بن ابى القاسم بن حسين بن العودی اسدى حلى (بعد از ۷۴۲ق)  
وصیت نامه کاتب مجموعه حاضر است شامل شرح عقاید او در اصول پنج گانه دین.  
آغاز: بسمله. والحمد لله... و صلى الله على سيدنا محمد وآله الطاهرين. هذا ما اوصى به العبد الفقير الى الله تعالى المحتاج الى عفو ربه احمد بن الحسين بن ابى القاسم بن الحسين بن العودی الاسدى الحلى انه قدم بين يديه ذخيرة و عهدا بقاء الله به حين قدومه على الله تعالى و على دار منوعات نعيمها بالبقاء... شهدائتين أحدهما شهادة ان لا اله الا الله وحده المنفرد بصفات يستحقها لذاته.

انجام: فبهذا القى الله تعالى و به اوصيكم ساير الاخوان من بعدى ولا حول ولا قوة الا بالله العلى العظيم والحمد لله رب العالمين... هذه الوصية قد اشتملت على الاصول الخمسة و هى اصول الايمان من عرفها تحقيقا كفاه فى دخول الجنة و حصول الثواب الجزيل و النجاة من العذاب و من جهل واحدا منها فهو فى أسفل درك الشقاء... .

**۱۷- الخلاصة فى علم الكلام (برگ ۱۲۱-۱۳۱) (عربی)**

از: قطب الدين سبزواری (قرن ۶)  
رساله کوتاهی است در بیان عقاید شیعه امامیه شامل هشت باب دارای فصول.  
این رساله یک بار با تصحیح استاد سید محمد رضا جلالی در *تراثنا* (عدد ۳۴) به چاپ رسیده و بار دیگر با تصحیح فاضل معاصر شیخ رضا مختاری در میراث اسلامی ایران چاپ شده است.  
**منابع:** معجم التراث الكلامی ۲۰۱۳؛ میراث اسلامی ایران ۳۳۹/۱-۳۶۵.

آغاز: بسمله. حمدله. و الصلاة على محمد وآله الطاهرين أعلم ان هذا الكتاب يشتمل على مسایل يتعلق بعلم أصول من التوحيد و العدل و النبوة و الامامة و معرفة الثواب و العقاب و الآلام و الاعراض و الآجال و الأرزاق و الاسعار و ما يتعلق بها و نحن نرتب الاول فالاول. الباب الأول فى التوحيد و فيه فصول، الأول فى اثبات وجوب النظر.

انجام: الباب الثامن و فيه فصول، فصل الدليل على أن سؤال القبر حق... فصل و أهل الآخرة ليسوا مكلفين و الدليل عليه هو أنه يجب... فثبت انهم غير مكلفين، بل منعمين مكرمين.

**۱۸- تفسير آیه "فاذا سویته و نفخت فيه من روحي" (برگ ۱۳۱) (عربی)**

از: ابو حامد محمد غزالی (۵۰۵ق)  
سؤال و جوابی است درباره آیه فوق از غزالی.

## ۱۹- چند روایت شیعی (برگ ۱۳۲-۱۳۳) (عربی)

### نسخه‌شناسی:

نسخ، احمد بن حسین بن ابی‌القاسم بن عودی اسدی حلی، رساله اول: شنبه ۶ شعبان ۷۴۰، رساله سوم: یکشنبه ۱۴ شعبان ۷۴۰، رساله چهارم: جمعه ۲۶ شعبان ۷۴۰، رساله پنجم: شنبه ۲۷ شعبان ۷۴۰، رساله ششم: ۷۴۰ق، رساله هفتم: ۶ رمضان ۷۴۰، رساله چهاردهم: نهار شنبه ۲۳ ذیحجه ۷۴۱ از روی خط مؤلف، رساله پانزدهم: ۲۶ ذیحجه ۷۴۱ مقابله و تصحیح شده از روی نسخه مصنف، رساله هفدهم: ظهر پنج‌شنبه ۲۴ ذیحجه ۷۴۲، برخی از رساله‌ها مقابله و تصحیح شده و علامت بلاغ دارد، صفحات فرد رکابه دارد، دو برگ پایانی نسخه به خط دیگری است، در ابتدای تصویر حاضر فهرست عناوین رساله‌ها به خط مرحوم استاد سیدعبدالعزیز طباطبایی (ره) دیده می‌شود و در آخر تصویر توضیحاتی به انگلیسی درج شده است. ۲۷۰ صفحه، ۱۷ سطری.